

A. ARTYKUŁY I ROZPRAWY

RYSZARD ERGETOWSKI

Pierwszy regulamin Biblioteki Polskiej w Paryżu

Dotychczasowe badania nad dziejami Biblioteki Polskiej w Paryżu koncentrowały się głównie na późniejszych okresach jej historii, a więc na tych, kiedy przeszła ona w gestię Akademii Umiejętności, a następnie Polskiej Akademii Umiejętności w Krakowie¹. Natomiast gorzej przedstawia się stan badań nad początkowymi latami istnienia paryskiej biblioteki, a szczególnie nad jej organizacyjną strukturą i wewnętrznym porządkiem².

Przypomnijmy zatem dzieje powstania paryskiej księżnicy. Jej początki wiążą się z polistopadową emigracją, z inicjatywą gen. Józefa Bema, Wojciecha Grzymały, Ludwika Jelskiego, Teodora Morawskiego, Ludwika hr. Platerra, Franciszka oraz Ludwika Wołowskiego³. Wymienieni dnia 29 kwietnia 1832 r. założyli Towarzystwo Literackie, którego celem miało być zbieranie materiałów dotyczących życia umysłowego w Królestwie Polskim, kolekcjonowanie źródeł do ojojzyskiej historii. Zrzeszenie to miało również oddziaływać poprzez publikacje na obcą opinię publiczną w sprawach narodowych, wyjaśniając jej specyficzne polskie problemy. Ponieważ Towarzystwo Literackie zdradzało tendencje monar-

chiczne i zachowawcze, nic zatem dziwnego, że na swego prezesa (dożywotniego) obrało Adama ks. Czartoryskiego⁴.

W kilka lat później (8 lutego 1836 r.), dzięki zabiegom Juliana Ursyna Niemcewicza i Karola Sienkiewicza, zorganizowano dodatkowo przy Towarzystwie Literackim wydziały: Statystyczny i Historyczny. Zarząd tego ostatniego, obok wymienionych, stanowili: Roman hr. Załuski, Nemezy Kożuchowski, Antoni Oleszczyński, Kaliks Morozewicz i Teodor Morawski⁵. Zadaniem Wydziału Historycznego było zbieranie i publikowanie dokumentów odnoszących się do ojczystych dziejów zarówno w przeszłości, jak i wypadków bieżących.

W związku z tym programem na posiedzeniu dnia 24 listopada 1838 r. wystąpił Karol Sienkiewicz z nowym projektem, a mianowicie utworzenia Biblioteki Publicznej Polskiej w Paryżu, która pozostając w gestii Towarzystwa Literackiego oraz Wydziału Historycznego, służyłaby całej posiadającej naukowe aspiracje emigracji⁶. Inspirującym te poczynania stał się zapewne również artykuł Adama Mickiewicza o rozgrabieniu w kraju bibliotek i muzealnych zbiorów⁷.

Znaczne zasługi w założeniu Biblioteki miał także Julian Ursyn Niemcewicz. Gdy tylko zaakceptowano wniosek K. Sienkiewicza, to właśnie on doprowadził w 1838 r. do połączenia czterech księgozbiorów, które stały się fundamentem nowej ksiąźnicy. Chodzi tu o kolekcje następujących organizacji: Towarzystwa Pomocy Naukowej, Wydziału Statystycznego, Towarzystwa Literackiego i Wydziału Historycznego, który ofiarował na scalony księgozbiór (2000 tomów) swą siedzibę przy rue Duphot nr 10, następnie przy rue Suréne nr 10, potem przy rue de Saussaies nr 8, wreszcie przy Foubourg-Saint Honore⁸.

W skład Rady Bibliotecznej powołanej do czuwania nad pracą librarii wchodziłi: Karol Kniaziewicz, Jakób Malinowski, Teodor Morawski, J. U. Niemcewicz, Ludwik Plater, Andrzej Plichta, Ludwik Wołowski, Karol Sienkiewicz, a z czasem Adam Mickiewicz i Stanisław Barzykowski. Jej prze-

wodniczącym na wniosek Niemcewicza został Adam ks. Czartoryski⁹. W marcu 1839 r. Rada rozesłała do osób przejawiających naukowe i społeczne zainteresowania następujące zawiadomienie:

"Biblioteka Publiczna Polska, nowo założona dla użytku Polaków w Paryżu, na ulicy Duphot Nro 10. otwartą zostanie dnia 24 marca rb. w niedzielę, o godz. 2 publicznym posiedzeniem Rady Bibliotecznej, na które wiceprezes Rady, kassztelan Niemcewicz, w zastępstwie nieobecnego prezesa księcia Adama Czartoryskiego, wszystkich ziomków zaprasza"¹⁰.

Słowo wstępne na tej uroczystości wygłosił J.U. Niemcewicz, po nim przemówił T. Morawski, a następnie bibliotekarz Nemezy Kozuchowski odczytał "Prawidła porządku bibliotecznego"¹¹. Chyba nikt z obecnych wówczas nie przypuszczał, że księżnica, w której otwarciu uczestniczyli, będzie z czasem największą polską biblioteką na obczyźnie. Stała się ona nie tylko naukowym warsztatem, ale także miejscem gromadzenia i przechowywania materiałów o charakterze historycznym oraz literackim, zbieranych pośród emigrantów lub nadsyłanych z kraju. Paryska libreria prędko okazała się bezcennym skupiskiem rękopiśmiennych spuścizn po zmarłych na wygnaniu wybitnych jednostkach, archiwaliów rozwiązanych z biegiem lat emigracyjnych stowarzyszeń, związków bądź instytucji¹².

Pierwszym bibliotekarzem nowo otwartej księżnicy został Nemezy Kozuchowski. Pochodził ze Zbierska koło Kalisza, gdzie urodził się w 1798 r. Prawdopodobnie dzięki poparciu Józefa Antoniego Jabłkowskiego przeniósł się do Warszawy; otrzymał tam stanowisko przełożonego nad księgozbiorem Rady Stanu. Po wybuchu powstania listopadowego wziął w nim udział jako podporucznik (nominację odnotowano dn. 14 stycznia 1831 r.)¹³. Po upadku rewolucji udał się Kozuchowski na emigrację, osiadając na stałe w Paryżu. Dnia 13 czerwca 1833 r. został członkiem-współpracującym (associé) Towarzystwa Literackiego, w którym w latach 1834 - 1838 wygłosił kilka prelekcji. Oto ich tytuły: "O prawie administracyjnym", "O po-

licji tajnej warszawskiej", "O wojnie kozackiej", "O śledztwie Pozzo", "O Radziejowskim". Dnia 14 czerwca 1838 r. powołano go na członka-kolaboranta Towarzystwa Literackiego¹⁴. Bibliotekarzem w paryskiej księżnicy był krótko, na początku 1840 r. zachorował i prawdopodobnie w kwietniu 1841 r. zrzekł się z tego powodu swej funkcji, ustępując miejsca Antoniemu Rutkowskiemu¹⁵. Ludomir Gadon sugeruje, że "oddanie się Kozuchowskiego z Biblioteki" przyjęto bez żalu, ponieważ "i tak był może honorowym raczej niż rzeczywistym bibliotekarzem". Faktycznym bowiem kierownikiem prac w Bibliotece był sekretarz Wydziału Historycznego - K. Sienkiewicz¹⁶. Będąc wiernym stronnikiem obozu Hotelu Lambert, występował czasami Kozuchowski jako polityczny agent Adama ks. Czartoryskiego. W 1837 r. wyjeżdżał w tym charakterze do Wielkopolski, gdzie obok kwestii politycznych (zebranie informacji o panujących tam nastrojach) załatwiał również sprawy naukowe. Według przygotowanej dlań przez K. Sienkiewicza instrukcji miał w Lipsku nawiązać - zapewne dla potrzeb Towarzystwa - kontakty z firmą wydawniczą Brockhousa i z pracującym w niej wówczas Janem Nepomucenem Bobrowiczem, a w Poznaniu z bibliotekarzem i historykiem Józefem Łukasiewiczem dla zdobycia prenumeratorów "Kroniki Emigracji Polskiej" oraz rozprowadzenia akcji na przygotowywaną "Kartę dawnej Polski z przyległymi okolicami krajów sąsiednich"¹⁷. Wyjazdy tego typu miały miejsce także w czasach późniejszych, szczególnie w okresie wzrastającego międzynarodowego napięcia w latach 1846 - 1848. Zachował się oryginalny powołania N. Kozuchowskiego do pracy w paryskiej księżnicy, który in extenso brzmi:

"Rada Biblioteczna na sesji dnia 5 grudnia postanowiła zaprosić Pana, abyś przyjął obowiązek bibliotekarza w nowo założonej Bibliotece Polskiej w Paryżu. Wzgląd na to, iż Pan przez lat kilka zawiadywałś jedną z bibliotek warszawskich i na to, że gotów jesteś poświęcić czas swój na usługę publiczną uciążliwą z wielu miar, a nie płatną, kierowany głównie wyborem Rady, stosownie więc do jej postanowienia, nominuję Pana bibliotekarzem Biblioteki Publicznej w

Paryżu w zupełnym przekonaniu, że położonej w sobie ufności nie zawiedziesz. Dołączam instrukcję potwierdzoną przez Radę na sesji 9 stycznia, wedle której w dopełnieniu obowiązków swoich zachować zechcesz. Prezes Rady Bibliotecznej - A. Czartoryski. Paryż, 17 stycznia 1839 r."¹⁸

Załączona do tego pisma "Instrukcja" - opracowana przez K. Sienkiewicza - określała obowiązki pracownika Biblioteki i wyprzedzała "Urządzenie służby bibliotecznej" z dnia 13 marca 1840 r. oraz jej zmodyfikowaną wersję z 3 kwietnia 1853 r.¹⁹ Instrukcja w sposób szczegółowy rozwijała kwestie jedynie zasygnalizowane w "Uchwale" Towarzystwa Literackiego z dnia 24 listopada 1838 r., która wymieniała "skład służby codziennej", kustosza, pisarza, woźnego i dozorcę czytelni. Lektorium miało być otwarte od południa do godz. 16⁰⁰ - oprócz niedziel i świąt. Czytelników miał obowiązywać wywieszony na tablicy regulamin. "Uchwała" określała także tryb wypożyczeń, rodzaj katalogów i sposób korzystania z nich oraz będących w Bibliotece dzieł²⁰.

Sama "Instrukcja", załączona do nominacji Koźuchowskiego, składająca się ze wstępu i czterech rozdziałów, została zatwierdzona dnia 5 grudnia 1838 r. Określała zasadnicze obowiązki bibliotekarza (czuwanie nad całością ksiąźnicy, sporządzanie katalogów, udostępnianie zbiorów czytelnikom), następnie tryb przejmowania kolekcji książek i archiwaliów od instytucji, darów od osób prywatnych, zakupów dokonywanych przez samą Bibliotekę, a także ich inventaryzacji. Katalogi przewidywała następujące: alfabetyczny dla literatury polskiej, osobno dla obcej, rzeczowy i duplikatów. Udostępnianie zbiorów mogło odbywać się jedynie za rekomendacją pracujących naukowo Polaków, członków Rady Biblioteki. Pierwszych wprowadzał do niej jako czytelników N. Koźuchowski. Między innymi, to właśnie na podstawie jego referencji mógł korzystać z zasobów ksiąźnicy Juliusz Słowacki²¹. Do domu wypożyczano książki wyłącznie za zezwoleniem jednego z członków Rady. W razie zaprzepaszczenia przez czytelnika

dzieła, musiał je odkupić albo też czynił to poręczyciel. Oczywiście oymelia, ryciny, mapy, medale i numizmaty nie podlegały wypożyczeniom poza obręb biblioteki. Bibliotekarz został zobligowany do opracowania regulaminu czytelnicy i zapoznania z nim jej użytkowników. Poczynania jego miał wspomagać kustosz. "Instrukcję" uważano za tymczasową, obowiązującą tylko przez 1839 r.

Wręczona niegdyś wraz z nominacją na bibliotekarza N. Kozuchowskiemu, znajduje się dziś w zbiorach dra Tomasa Niewodniczańskiego w Bitburgu, pod sygn.: fasc. 15, t. 2, nr 15, k. 1 - 3. Za udostępnienie tych dokumentów i możliwość ich opublikowania jestem Mu winien słowa wdzięczności.

PRZYPISY

¹ Por. D. Rederowa, B. Jaczewski, W. Rolbiecki, Polska Stacja Naukowa w Paryżu w latach 1893 - 1978, Wrocław 1982.

² Uwagę na tę kwestię w ograniczonym zakresie zwracali: I. Gałązowska, Bibliothèque Polonaise de Paris 1839 - 1939, Paryż 1946 oraz F. Puławski, Biblioteka Polska w Paryżu w latach 1893 - 1948, Paryż 1948. Znacznie szerzej potraktował to zagadnienie B. Góra, Biblioteka Polska w Paryżu (okres emigracyjny 1838 - 1893), w: Problemy Polonii Zagranicznej 1974, Wrocław 1975, s. 39 - 81.

³ Rocznik Towarzystwa Historyczno-Literackiego w Paryżu. Rok 1866, Paryż 1867, s. II, podaje, że wśród założycieli, obok przytoczonych osób (za L. Gadonem), byli jeszcze: Alfons d'Herbelot, Stanisław Kunatt, Prot Prószyński, gen. Jan Nepomucen Umiński, Aleksander Walewski. Por. również: Cz. Chowaniec, Jak powstała Biblioteka Polska w Paryżu. Karta z dziejów Wielkiej Emigracji, Archiwum THL w Paryżu, Odczyty 1939 (maszynopis).

⁴ L. Gadon, Z życia Polaków we Francji. Rzut oka na 50-letnie koleje Towarzystwa Historyczno-Literackiego w Paryżu 1832 - 1882, Paryż 1889, s. 19.

⁵ K. Sienkiewicz, Prace historyczne i polityczne, Paryż 1864, t. I, s. XXIV - XXV, (W. Budzyński, Wiadomość o życiu i pismach K. Sienkiewicza).

- 6 Towarzystwo Historyczno-Literackie, Rocznik Towarzystwa Historyczno-Literackiego w Paryżu, Rok 1866, Paryż 1867, s. VI. O innych tego rodzaju informuje: B. Góra, op. cit., s. 42 - 43.
- 7 W 1833 r. Francuski Komitet Cywilizacji (Comité français de la civilisation) zwrócił się do A. Mickiewicza z prośbą o przedstawienie stanu bibliotek polskich pod zaborem. W wersji polskiej pierwotny tytuł napisanej na ten temat publikacji brzmiał: "Rabunek bibliotek i muzeów w Polsce", w drugiej "Grabież polskich bibliotek".
- 8 Odezwa Towarzystwa Historycznego Polskiego do współziomków o Bibliotece Narodowej w Paryżu, Paryż 1851.
- 9 W. Strzembosz, Biblioteka Polska. Stacja Naukowa Polska AU w Krakowie, Rocznik Towarzystwa Polskiego Literacko-Artystycznego w Paryżu za rok 1911 - 1912, Paryż - Warszawa br., s. 93 - 95; Biblioteka Polska w Paryżu, maszynopis, sygn. 492, k. 175 - 177: Papiery emigrantów, List J.U. Niemcewicza do A. Ks. Czartoryskiego, z dn. 3 VII 1839 r.
- 10 Biblioteka PAN im. Ossolińskich we Wrocławiu, sygn. 340890 I, Biblioteka Publiczna. Zaproszenie to należy do unikatowych druków ulotnych.
- 11 L. Gadon, op. cit., s. 30 - 31. Natomiast K. Sienkiewicz przedłożył "postanowienie", że Biblioteka Polska w Paryżu staje się własnością narodu, "Polak" 1839, s. 264; Prawidła Biblioteki podał "Kalendarz Pielgrzyma Polskiego", Paryż 1840.
- 12 Archiwum PAN w Krakowie, maszynopis, sygn. PAU I-125: W. Mickiewicz, Sprawozdania.
- 13 A. Ostrowski, Pamiętnik, Wrocław 1961, s. 210.
- 14 Lista członków Towarzystwa Historyczno-Literackiego, Rocznik Towarzystwa Historyczno-Literackiego w Paryżu. Rok 1866, Paryż 1867, s. XXIV; A. Chałubińska w artykule Geografia Polski w pracach Wydz. Statystycznego, ("Kwartalnik Historii Nauki i Techniki" 1986, nr 2, s. 453) podaje, że Kożuchowski od 1832 r. uczestniczył w 13 posiedzeniach Wydziału Historycznego.
- 15 Pismo Société Historique et Littéraire Polonaise z dn. 3 III 1987 r. O Kożuchowskim brak dotąd encyklopedycznych wzmianek, nie mówiąc już o jego biogramie. W zbiorach Biblioteki Polskiej w Paryżu jestteczka N. Kożuchowskiego, w której znajduje się kilka odnoszących się do niego dokumentów. Za podanie o nich wiadomości winien jestem słowa

wdzięczności Bibliotece Polskiej. O złym stanie zdrowia Kozuchowskiego świadczy również list pisany do niego przez A.B. (Adolfa Baacha?) dn. 17 VIII 1834 r. (Zbiory Czartoryskich) Biblioteka Muzeum Narodowego w Krakowie, maszynopis sygn. 5443.

16 L. Gadon, op. cit., s. 63; J. Danielewicz i T. Frączyk, Sienkiewicz J.K., Słownik pracowników książki polskiej, Warszawa - Łódź 1972, s. 815 - 816.

17 Biblioteka Polska w Paryżu, Papiery emigrantów, maszynopis, sygn. 484 i 531, s. 289 - 291: Raport N. Kozuchowskiego z dn. 21 IX 1837 r. o trzymiesięcznej podróży do Księstwa Poznańskiego oraz Notatka K. Sienkiewicza dla N. Kozuchowskiego. Por. Cz. Chowaniec, Kolekcjonerzy na emigracji, "Syrena" 1955, nr 7, s. 1 - 2; B. Konarska, W kręgu Hotelu Lambert. Władysław Zamoyski w latach 1832 - 1847, Wrocław 1971, s. 190.

18 Zbiory T. Niewodniczańskiego w Bitburgu, Fasc. 15, t. II, Pismo Rady Bibliotecznej z dn. 17 I 1839 r. (adresat: W.N. Kozuchowski, odnotowany innym pismem).

19 Biblioteka Narodowa w Paryżu, Paryż 1853, s. 3 - 4.

20 Statut Towarzystwa Historyczno-Literackiego w Paryżu. Rok 1866, Paryż 1867, s. XIX i XXIII.

21 Biblioteka Polska w Paryżu, maszynopis, sygn. 495, nr 10: Księga gości; Por. W.J. Podgórski, Paryż: Biblioteka Polska, "Życie Literackie" 1982, nr 6.

INSTRUKCJA DLA BIBLIOTEKARZA

Stosownie do uchwalonych zasad przez Radę Biblioteczną na dniu 5 grudnia przepisuje się następująca dla bibliotekarza Biblioteki Polskiej Publicznej w Paryżu, instrukcja.

Zarząd Biblioteki Publicznej Polskiej powinien mieć na celu następujące punkta:

- 1° utrzymać i zabezpieczyć całość Biblioteki;
- 2° spisać i utrzymywać potrzebne do użytku katalogi;
- 3° urządzić i otworzyć na użytek spółziomków czytelnię;
- 4° udzielać z potrzebną ostrożnością książek do domu.

Z tych głównych celów Biblioteki wynikają obowiązki bibliotekarza:

I. Całość Biblioteki.

Towarzystwa składające książki złożą ich inwentarze wobec bibliotekarza i delegata Rady. Z tych inwentarzów szczególnych ułoży się inwentarz ogólny Biblioteki Polskiej w osobnej księdze zapisany, który po skonfrontowaniu - podpisany będzie przez prezesa lub jednego z członków Rady. W tym inwentarzu nadal według dat zaciągane będą wszelkie przybytki książkowe bądź przez kupno, bądź przez dary wpływające, z takimi jak wyżej poświadczeniami.

Podobny inwentarz założy się na wszelkie inne przedmioty w Bibliotece składać się mające.

Bibliotekarz corocznie, czy składa, czy zatrzyma nadal swe urządowanie, winien będzie wedle tych inwentarzy przed wyznaczoną delegacją Rady uczynić szczegółowy przezor Biblioteki, a jeśliby się ukazał jaki ubytek z winy jego, obowiązany będzie do zapelnienia go własnym kosztem.

II. Katalogi

Bibliotekarz spíše tytuły książek na kartki, które będą materiałem wszelkich innych katalogów. Z tych uformuje naprzód katalog alfabetyczny, rozdzielając w nich bibliotekę polską od obcej. Kartki zaś rozłoży wedle materii. Podobne kartki spíše na wszelkie inne przedmioty złożone w Bibliotece.

Po złączeniu książek okaże się zapewne wiele duplikat. Duplikaty te oddzielone i osobno spisane będą z tym rozróżnieniem, że książki w kraju, a szczególnie dawniej drukowane, pozostaną w Bibliotece, inne zaś, świezo wydane za granicą, użyte być mogą na wymianę lub sprzedaż, o czym później obszerniej się postanowi.

III. Czytelnia

W osobnym pokoju przy Bibliotece bibliotekarz urządzi Czytelnię stosownie do lokalu. Na początek Czytelnia będzie otwarta 3 razy na tydzień. Każdy Polak ma wolny wstęp do Czytelni. Na pierwszym jednak wstępie wprowadzonym być musi przez jednego z członków czterech towarzystw fundujących i podać do osobnego na to protokołu nazwisko swoje i adres pomieszkania. Cudzoziemców nie może wprowadzać tylko jeden z członków Rady.

Bibliotekarz obowiązany będzie w godzinach otwarcia Czytelni być obecnym w Bibliotece, na wypadek niemożności chwilowej wyręczy się kustoszem. Gdyby zaś na czas długi przerwać miał pełnienie swoich obowiązków, da wiedzieć o tym prezesowi, który zastępcę obmyśli.

Bibliotekarz przepisze sposób i porządek znajdowania się w Czytelni i utrzymania tego dopilnuje. W Czytelni będzie złożony dla użytku powszechnego katalog biblioteczny, papier, pióra etc.

IV. Pożyczanie książek

Każdy Polak zamieszkały w Paryżu, upoważniony na piśmie przez jednego z członków Rady, ma prawo pożyczać książki do domu. Zatracona książka odkupioną zostanie lub przez pożyczających lub przez upoważniającego.

Książki rzadkie, dawne i kosztowne, ryciny, mapy, medale, pożyczanymi nie będą. Książek polskich pożyczać na dłuższe terminy jak na tydzień nie można, chyba by książki te potrzebowane były na użytek publicznego interesu. Książki obce mogą być pożyczane na miesiąc.

Kto książki zatraconej sam nie odkupi, kto pożyczonych na termin odnosić nie będzie, traci prawo pożyczania. Na rekwizycję bibliotekarza dzieło pożyczone ma być natychmiast oddane do Biblioteki, choćby przed terminem, a to do

użytku nie gdzie indziej tylko w czytelni. Będzie protokół książek rozpożyczonych.

Ponieważ w uchwale zastrzeżono, iż Biblioteka będzie przyjmować w depozyt książki lub manuskrypta, będzie przeto protokół depozytów. Lecz książki depozytowe pożyczalne nie będą.

Dla pomocy bibliotekarzowi będzie osobny kustosz, mieszkający tuż przy Bibliotece, wybrany przez Radę, któremu bibliotekarz będzie mocen klucz od Biblioteki powierzyć. Rada przepisze mu instrukcję.

Na koniec bacność na czystość lokalu i książek będzie także obowiązkiem bibliotekarza.

Bibliotekarz obejmujący powierzony sobie obowiązek nie przedsięwzięmie żadnej głównej roboty, aż poki planu swego nie poda Radzie i potwierdzenia nie otrzyma. Co kwartał bibliotekarz obowiązany będzie zdawać raport Radzie: 1° O stanie i pomnażaniu się Biblioteki; 2° O postępie prac swoich; 3° O Czytelni; 4° O dezyderatach, które najpilniejszymi się okażą.

W przepisywaniu obowiązków bibliotekarza koniecznych dla dobra Biblioteki Polskiej, Rada nie spuściła z uwagi, że te obowiązki są trudne a bezpłatne; w wyborze przeto bibliotekarza obywatelskie poświęcenie się i uznaną gorliwość miała na pierwszym względzie.

Jeśli później okaże się potrzeba zmian lub wyłączeń w instrukcji niniejszej, tych Rada Biblioteczna w dodatkowej instrukcji przepisać nie omieszka.

Nominacja bibliotekarza i niniejsza Instrukcja służą tylko na rok bieżący 1839. Z nowym więc rokiem, nowe potwierdzenie Rady tak nominacji, jak instrukcji będzie konieczne.

A. Czartoryski